

Марчук Л.М.

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ПСИХОЛОГІЧНІ НОВОУТВОРЕННЯ Й АСЕРТИВНІСТЬ У СТУДЕНТСЬКОМУ ВІЦІ

Стаття спрямована на теоретичне вивчення психологічних новоутворень студентського віку й асертивності в умовах змін, що відбулися в нашій державі в політичному, економічному і культурному житті, де сучасний ринок праці потребує такого професіонала, який не тільки проявляє здатність до володіння широким спектром професійних знань, умінь і навичок, а й може презентувати себе як особистість, яка рефлексує. Така концепція передбачає обґрунтовану, упевнену, конструктивну поведінку фахівця в контексті досягнення ним поставлених професійних цілей, уміння тактовно і ввічливо обстоювати свою позицію. Усе це дозволить молодій людині адекватно реагувати на події, що відбуваються в житті, та конструктивно взаємодіяти з тими, хто її оточує, інакше кажучи, бути асертивною.

У статті проаналізовано тлумачення поняття «студентський вік» вітчизняними та закордонними дослідниками. Ними визначено, що в період навчання відбувається як особистісний, так і професійний розвиток, який характеризується одночасним перебігом низки специфічних процесів, як-от: адаптація до умов навчання та соціального середовища, що включає засвоєння прийнятих соціальних норм; особистісне самовизначення, що включає формування системи мотивації та ціннісних орієнтацій; професійне самовизначення, що включає розвиток професійно значущих якостей.

Зазначено, що майбутній фахівець, який навчається у вищій школі, проходить стадію формування світогляду, життєвих ідеалів і прагнень, успішне втілення яких залежить від упевненості в собі, твердої віри у своїх переконаннях, володінні масштабністю й варіативністю мислення.

З'ясовано, що асертивність як позитивна якість особистості, не може з'явитись водночас і формується у процесі навчання й виховання. У процесі розвитку особистості з'являються суперечності між усвідомленим людиною рівнем її розвитку і тим, якого, на її власні переконання, треба досягти. Підкреслюється, що розв'язання такої суперечності дає якісно новий рівень розвитку суб'єкта.

Робиться висновок, що саме у студентському віці людина вчиться вірити в себе і свої сили, набуває стійкості, упевненості. Прояв таких якостей свідчить про наявність у свідомості і світосприйнятті людини таких орієнтирів, що дозволяє нам говорити про становлення асертивної поведінки у студентському віці.

Ключові слова: життєва орієнтація, принципи ненасилля, екзистенція, асертивність, самовизначення.

Постановка проблеми. Для студентського віку, який є періодом інтенсивного становлення особистості загалом, характерні переоцінка цінностей, формування професійних якостей у зв'язку з освоєнням професії і прискореним розвитком соціальної компетентності. У новій для себе соціальній ситуації розвитку студенти прагнуть визначити найважливіші цілі, ідеали та цінності життя, відповідно до яких здійснюють свою діяльність, формують патерни реалізації планів. Це означає, що молода людина має вміти досягати результатів завдяки уникненню або мінімізації негативних наслідків, вести себе конструктивно, тактовно обстоювати свою позицію, діяти впевнено в контексті досягнення поставлених цілей,

бути здатною до встановлення та підтримки контактів з іншими людьми. На цьому тлі вивчення детермінант асертивної поведінки студентської молоді стає особливо актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У зарубіжній і вітчизняній науковій літературі є багато робіт, присвячених вивченню різних аспектів проблем, пов'язаних з уявленням про особистість як активного суб'єкта діяльності та поведінки (К. Абульханова-Славська, С. Максименко, С. Рубінштейн), аспектів формування впевненості в собі, а саме: про специфіку виникнення й розвитку впевненості в навчальній діяльності (В. Бутовська, Є. Серебрякова, П. Чисхольм); про вплив впевненості на досягнення успіху в діяльності

(Ф. Іващенко, О. Нікітіна, Ф. Девіс, Д. Мануель, М. Сміт та інші); упевненість вивчається як соціально-психологічна характеристика особистості, її психічний стан (О. Папір, І. Ромек, Є. Смаглій). Розробки психологічних підходів до вивчення емоційної сфери особистості (Є. Ільїн, Р. Лазарус, О. Лурія, Г. Сельє); досліджується пізнавальна сфера особистості, зокрема студентського віку, у працях, де автори сформулювали загальні висновки щодо найважливіших психологічних новоутворень, що виникають під час навчання у вищій школі (Г. Абрамова, М. Дьяченко, І. Зимня, Л. Подоляк, В. Юрченко, В. Роменець, К. Степанова, Л. Столяренко). У численних дослідженнях вітчизняних і зарубіжних науковців розглядаються окремі аспекти асертивності: розвиток і формування адекватної самооцінки (І. Колчанова, Г. Морєва, О. Мороз, С. Якобсон), рівень домагань (Л. Бороздіна, Л. Гаврищак, А. Капустін, К. Левін), становлення самоповаги та любові до себе (Н. Дятленко, Р. Шакуров). Теоретичні та практичні результати зазначених наукових праць становлять основу нашого дослідження.

Постановка завдання. Мета статті – розкрити основні психологічні новоутворення студентського віку як періоду розвитку особистості, розглянути питання актуальності вивчення асертивної поведінки студентів.

Виклад основного матеріалу дослідження. У студентському віці відбувається різка зміна соціальної ситуації – входження в субкультуру дорослості. Провідною діяльністю студентів стає спрямована, навчально-професійна діяльність (освоєння способів і досвіду професійного вирішення тих практичних завдань, з якими можна зіткнутися в майбутньому, опанування професійного мислення і творчості). В активній діяльності та взаємодії індивіда з новим культурним середовищем та іншими людьми відбувається формування принципово нових психологічних якостей та моделей поведінки.

Студентський вік є періодом усвідомленого становлення особистості на психологічному й інтелектуальному рівнях, тому зазначена вікова категорія є однією з тих, яка є визначальним періодом розвитку людини загалом. Студентський контингент в основному охоплює категорію людей у віковому періоді з 18 до 25 років. Цей вік є основним періодом соціалізації та набуття зрілості. Водночас цей вік характеризується максимальним ефектом від впливу зовнішнього середовища, цей ефект є усвідомленим результатом самостійної взаємодії молодої людини з навколишнім світом.

У цьому віці особистість формує свої основні свідомі стереотипи, які разом із набуттям знань у вищих навчальних закладах формують особистісно-психологічну структуру, побудовану на інтелектуальному самоусвідомленні суспільної значущості особистості. Саме тому психологічне зростання особистості в період студентства пов'язане зі здатністю до конструктивної взаємодії з іншими людьми, розуміння і визнання цінності іншої людини, прагнення до продуктивності життя, що дозволяє нам говорити про можливість формування асертивності у студентів вишу.

Для сучасної молодої людини навчання у ЗВО є одним із важливих періодів життєдіяльності, особистісного зростання та становлення як фахівця з вищою освітою. У цей період розкриваються потенційні її можливості, удосконалюється інтелект, трансформується система ціннісних орієнтацій, формуються нові соціальні настанови, розвиваються професійні здатності у зв'язку з опануванням фаху. Для студентського віку характерні активний розвиток моральних і естетичних почуттів, посилення свідомих мотивів поведінки, цілеспрямованості, рішучості та наполегливості, самостійності й ініціативності, уміння володіти собою. Підвищується інтерес до моральних проблем (цілі та сенс життя, обов'язок і відповідальність, любов і дружба тощо), відбувається активне формування індивідуального стилю діяльності. Провідного значення в юності, на думку І. Булах та Л. Долинської, набувають соціалізація і засвоєння нових соціальних ролей унаслідок збільшення когнітивних можливостей особистості, розширення оточення та діапазону рольового вибору. Послаблення впливу колишніх авторитетів і можливість експериментування у сфері соціально-рольової поведінки часто призводять до виникнення в молодих людей сумнівів та нерішучості. Отже, важливі особливості юнацького розвитку визначаються процесом зміни ролей [8, с. 416].

На студентський вік припадає процес активного формування соціальної зрілості, яка характеризується здатністю кожної молодої людини опанувати сукупність соціальних ролей, тому саме цей період і вирізняється складністю становлення особистісних рис. Розвиваються такі якості особистості, як цілеспрямованість, рішучість, наполегливість, самостійність, ініціативність, уміння володіти собою, упевненість. Як уважає дослідниця Е. Кір'янова, в ідеалі впевненість у собі допомагає постояти за себе, водночас не спричинити шкоди іншим людям. Над формуванням у собі такої впевненості потрібно працювати,

її можна досягти незалежно від того, наскільки людина є впевненою в собі натеper.

Період адаптації студентської молоді пов'язаний зі зміною соціальної ситуації розвитку і входження в нову систему взаємин; руйнуванням раніше сформованих стереотипів (досвід, який був набутий до навчання у вищій школі, виявляється недостатнім у здатності до рефлексії, низькою соціальною активністю, не до кінця сформованим уявленням про сенс життя і лише потенційно закладеними можливостями особистісного зростання), що може породжувати труднощі як у навчанні, так і у спілкуванні. Асертивність як здатність особистості до самоорганізації свого життя допомагає молодій людині зайняти певну ціннісну позицію щодо самої себе, інших, виходячи із цієї позиції, досягти своїх цілей, мати адекватну самооцінку та встановлювати конструктивні соціальні відносини – будувати життєву стратегію. І саме в цьому контексті розвиток асертивності виступає важливим заходом оптимізації процесу соціально-психологічної адаптації студентів вищої школи [6, с. 100–105].

Адаптація студентів до умов навчання у вищій школі пов'язана зі зміною соціальної ситуації розвитку, що нерідко потребує зміни студентом самого себе, настанов, рис характеру, стереотипів поведінки тощо, відповідно до нових вимог діяльності, соціальних умов і нового оточення. Це входження в нову соціальну позицію і нову систему взаємин. Період адаптації першокурсника пов'язаний із руйнуванням раніше сформованих стереотипів, що може породжувати труднощі як у навчанні (порівняно зі школою низька успішність), так і у спілкуванні [7, с. 27–42].

Конструктивна взаємодія в цей віковий період несе в собі екзистенціальний зміст, коли інша людина розглядається як прояв життя, прояв екзистенції, що, у свою чергу, має свою власну виразність, не тотожну нічому. Розуміння й переживання цінності іншої людини як умова творення робить людину юнацького віку чутливою до сприйняття власних переживань і переживань інших людей [1, с. 624].

Здатність до більш глибоких, екзистенціальних переживань у юнацькому віці дозволяє говорити про зародження асертивної позиції, в основі якої лежить свідома відмова від насильницьких методів впливу стосовно інших. Отже, можна стверджувати, що у студентському віці відбувається розуміння й усвідомлення людиною себе й інших. Позитивне ставлення до себе й інших дозволяє особистості спрямовувати себе на позицію співп-

раці [3, с. 117–130]. Студентський вік – це центральний період становлення характеру, інтелекту особистості, інтенсивної й активної соціалізації, у процесі якої в молодих людей формується досвід розуміння своїх можливостей, необхідних для досягнення життєвих цілей. Це важливе новоутворення говорить про усвідомлене ставлення студентів до дійсності, до самих себе, до тієї діяльності, якою вони хочуть займатися.

У процесі розгляду психологічних особливостей студентського віку вчені зазначають, що це період конструктивної агресивності та становлення асертивного поведіння. Зокрема, на думку О. Хохлової, це пов'язано, по-перше, з тим, що у студентському віці особистість стає більше зрілою, а вчинки більш усвідомленими, по-друге, із ціннісно-смысловим самовизначенням особистості, що дозволяє підійти до вибору життєвої філософії, по-третє, з формуванням позитивного ставлення до світу як головної сенсоутворювальної цінності під час вибору асертивної поведінки. Окрім того, важливий розвиток рефлексивних і емпатійних здібностей, що дозволить молодій людині навчитися відповідно сприймати свої власні переживання і переживання інших людей, що надалі дасть можливість підійти до обрання ненасильницьких методів у міжособистісних відносинах. У студентському віці люди навчаються вірити в себе й у свої сили, стають стійкими в разі зіткнення із труднощами. Виявлена стійкість говорить про глибоке, відбите у свідомості людини світосприйняття та світогляд, що дозволяє говорити про становлення асертивності у студентському віці. Однак водночас у студентському віці формується філософська позиція, яка дозволяє юнаку обстоювати свої інтереси, вільно виражати свої думки, прагнути до досягнення мети й домагатися свого. Проте існує і зворотний бік, який вказує на нездатність студентів до продуктивної активності.

Так, коли говорить про перспективу майбутнього, О. Хохлова виділяє прагнення молоді до успіху і водночас острах невдачі. Це дозволяє стверджувати, що, з одного боку, студентська молодь починає вірити у свої сили й переконуватися в тому, що здатна досягти поставлених цілей, головними якостями таких мотивованих студентів стають сміливість, відвага, воля, спонтанність, інтеграція, самосприйняття. З іншого боку, спостерігається відсутність орієнтації в житті, постійний хаотичний пошук себе, що створює умови для прояву байдужості, інертності як до себе, так і до інших, нерішучість, нездатність прийняти відповідальність за свої вчинки та своє життя. Такий страх

і нерозуміння себе перетворює людину на залежну й пасивну істоту, нездатну до самостійності та креативності, що є головною перешкодою для особистісного і професійного розвитку [10, с. 220].

Отже, як слушно наголошує С. Герасіна, прояв асертивності найбільш глибинно характеризує індивідуальний стиль поведінки особистості студента щодо себе й оточення. Це якість, що відображає адекватний рівень мотивації досягнень, почуття впевненості в собі, емоційно-ціннісні настанови, які, інтегруючись, трансформуються в почуття власної гідності та самоповаги [5, с. 139–149].

Індивідуальний стиль поведінки як прояв асертивності є, на наш погляд, результатом подолання особистісно-психологічних суперечностей і може експлікуватися на взаємні у студентському середовищі, а також у процесі професійної орієнтації.

Л. Бутузова зауважує, що розвиток асертивності передбачає формування вміння володіти спонтанними реакціями, розумним проявом емоцій, уміння прямо говорити про свої бажання і вимоги, здатність висловлювати власну думку, не боятись заперечувати за допомогою аргументації, наполягати на своєму в ситуаціях, коли будь-яка аргументація виявляється зайвою; володіти тактиками задоволення справедливих вимог і відмови у відповідь на неприпустимі прагнення таким чином, щоби водночас не порушувалися права інших людей. Особливий акцент варто зробити на розвитку рефлексії (уміння бачити й розуміти ситуацію), критичності мислення молодих людей (виділення ситуацій ризику, вироблення навичок роботи з інформацією: її аналіз, перероблення, технології ухвалення незалежних рішень) [4, с. 33–40]. Отже, особистісно-психологічні особливості прояву асертивної поведінки у студентському віці зумовлені віковою соціалізацією особистості. Асертивна поведінка студентів, на

наш погляд, є результатом подолання особистісно-психологічних суперечностей між активною і пасивною життєвою позицією, з одного боку, та між агресивною та мирною реакцією на зовнішні впливи, з іншого. Результатом подолання таких суперечностей є формування адекватної реакції в умовах гострих соціальних ситуацій і усвідомлення власної відповідальності у процесі суспільно значущих дій студента. Це дуже важлива характеристика юнацтва на шляху формування асертивної позиції, що не може будуватися поза любов'ю до людини. На думку Е. Фрома, «шира любов – прояв продуктивності й неможлива без турботи, поваги, відповідальності й пізнання» [9, с. 416]. Прояв асертивної поведінки студента полягає у впевненій рішучій поведінці, яка базується на адекватних і виважених рішеннях та відповідальності за власні вчинки.

Відповідальність торкає внутрішні екзистенціальні прояви людини. Так, К. Абульханова-Славська підкреслювала значущість відповідальності в поведженні людини і писала: «Відповідальність перетворює зовнішній борг на внутрішню потребу. Відповідальна людина знає, що вона робить, і передбачає наслідки своїх дій. За нею не потрібний контроль, на неї можна покластися» [2, с. 299].

Висновки. Отже, відповідальність робить поведінку конструктивною, дає можливість будувати різні стратегії, підбирати водночас різні способи досягнення мети, знаходити оптимальні. Усвідомленість поведінки є важливим новоутворенням студентства. Така позиція приводить студентську молодь і до обстоювання своїх уподобань, інтересів, прав тощо. Саме тут і проявляється асертивна поведінка людини студентського віку, де самоконтроль і усвідомлення відповідальності виступають головним проявом асертивності, квінтесенцією стереотипного новоутворення студентства.

Список літератури:

1. Абрамова Г. Возрастная психология : учебное пособие для студентов вузов. Москва : Издательский центр «Академия», 1999. 672 с.
2. Абульханова-Славская К. Стратегия жизни. Москва : Мысль, 1991. 299 с.
3. Борисова А. Проницательность как проблема психологии общения. *Вопросы психологии*. 1990. № 4. С. 117–130.
4. Бутузова Л. Асертивність особистості як основа становлення безпечної поведінки в підлітковому віці. *Проблеми психологічної безпеки : особистість, суспільство, держава* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 25 березня 2010 р. С. 33–40.
5. Герасіна С. Асертивна поведінка як передумова формування почуття власної гідності та самоповаги студентської молоді. *Проблеми сучасної психології* : збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інститут психології ім. Г.С. Костюка. 2010. Вип. 10. С. 139–149.
6. Дріга Т. Асертивність як чинник оптимізації соціально-психологічної оптимізації адаптації студентської молоді. *Актуальні проблеми психології*. 2013. Т. 1. Вип. 39. С. 100–105.

7. Конопкин О. Структурно-функциональный и содержательно-психологический аспекты осознанной саморегуляции. *Психология*. 2005. Т. 2. № 1. С. 27–42.
8. Вікова та педагогічна психологія : навчальний посібник / О. Скрипченко та ін. Київ : Просвіта, 2001. 416 с.
9. Фромм Э. Человек для себя. Иметь или быть? Минск, 1997. 416 с.
10. Хохлова Е. Конструктивная агрессивность в формировании навыков асертивного поведения студентов вуза : дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Нижний Новгород, 2008. 220 с.

Marchuk L.M. PSYCHOLOGICAL NEOPLASMS AND ASSERTIVENESS IN STUDENT AGE

The article is aimed at the theoretical study of psychological neoplasms of student age and assertiveness in the changes that have occurred in our country in political, economic and cultural life, where the modern labor market needs a professional who not only shows the ability to have a wide range of professional knowledge and skills, but also the ability to present themselves as a reflective person. This concept provides a reasonable, confident, constructive behavior of the specialist in the context of achieving professional goals, the ability to tactfully and politely defend their position. All this will allow a young person to adequately respond to life events and constructively interact with those around him, in other words, to be assertive.

The article analyzes the category of “students” by domestic and foreign researchers, determines that during training there is both personal and professional development and is characterized by the simultaneous course of a number of specific processes: adaptation to learning conditions and social environment, including assimilation of accepted social norms; personal self-determination, which includes the formation of the system of motivation and value orientations; professional self-determination, which includes the development of professionally significant qualities.

It is noted that studying at the university, the future specialist goes through the stage of forming a worldview, life ideals and aspirations, the successful solution of which depends on self-confidence, firm faith in their beliefs, mastery and variability of thinking. It was found that assertiveness as a positive quality of personality can not appear at the same time and is formed in the process of learning and education. In the process of personality development there are contradictions between a person’s conscious level of development and that which, according to his own beliefs, must be achieved.

It is emphasized that the resolution of such a contradiction gives a qualitatively new level development of the subject.

It is concluded that it is at the student age that a person learns to believe in himself and in his own strength, acquires stability, confidence. Manifestation of such qualities indicates the presence in the consciousness, worldview of the person such guidelines, which allows us to talk about the formation of assertive behavior in student age.

Key words: *life orientation, principles of nonviolence, existence, assertiveness, self-determination.*